

На Дрини ћуприја

Иво Андрић

Мост на Дрине

Иво Андрич

Lingtrain Books

Table of contents

1. I	7
2. II	19

Содержание

1. I	7
2. II	19

Већим делом свога тока река Дрина протиче кроз тесне гудуре између стрмих планина или кроз дубоке кањоне окомито одсечених обала. Само на неколико места речног тока њене се обале проширују у отворене долине и стварају, било на једној било на обе стране реке, жупне, делимично равне, делимично таласасте пределе, подесне за обрађивање и насеља. Такво једно проширење настаје и овде, код Вишеграда, на месту где Дрина избија у наглом завоју из дубоког и уског теснаца који стварају Буткове Стијене и Узавничке планине. Заокрет који ту прави Дрина необично је оштар а планине са обе стране тако су стрме и толико ублизу да изгледају као затворен масив из кога река извире право, као из мрког зида. Али ту се планине одједном размичу у неправилан амфитеатар чији промер на најширем месту није већи од петнаестак километара ваздушне линије.

На том месту где Дрина избија целом тежином своје водене масе, зелене и запењене, из привидно затвореног склопа црних и стрмих планина, стоји велики, складно срезани мост од камена, са једанаест лукова широког распона. Од тог моста, као од основице, шири се лепезасто цела валовита долина, са вишеградском касабом и њеном околином, са засеоцима полеглим у превоје брежуљака, прекривена њивама, испашама и шљивицима, изукрштана међама и плотовима и пошкропљена шумарцима и ретким скуповима црногорице. Тако, посматрано са дна видика, изгледа као да из широких лукова белог моста тече и разлива се не само зелена Дрина, него и цео тај жупни и питоми простор, са свим што је на њему и јужним небом над њим.

Почти на всем своем протяжении река Дрина течет узкими ущельями в горах или теснинами мрачных каньонов между отвесными скалами. Лишь кое-где расступаются горы, давая простор веселым долинам, и тогда то на одном, то на обоих берегах реки возникают ровные или холмистые пределы, пригодные для обработки и жилья. Одна такая вольная долина открывается и здесь, под Вышеградом, в том месте, где Дрина, делая крутой поворот, стремительно выносит свои воды из глубокой расселины, образованной откосами Бутковых скал и Узавницкой гряды. Излучина так крута, а неприступные стены утесов так близко подходят друг к другу, что, кажется, река вырывается из каменной груди угрюмого сплошного массива. Но тут внезапно горы раздвигаются неправильным амфитеатром, чей поперечник, измеренный мысленно проведенной по воздуху прямой, не превышает пятнадцати километров.

Там, где Дрина всей тяжестью своей зеленой и вспененной водной лавины извергается как бы из сомкнутой стены отвесных черных гор, стоит большой каменный мост строгих пропорций с одиннадцатью широкими пролетами. От этого моста, точно от основания, расходится веером холмистая долина с Вышеградом, его предместьями и деревушками в ложбинах между холмов, лоскутной пестротой пашен, выгонов и сливняков, прихотливой сетью межей и оград, узорной россыпью перелесков и отдельными купами лиственных деревьев. И если на долину посмотреть из самой ее глубины, то так и чудится, будто из-под широких арок белого моста вытекает и разливается не только зеленая Дрина, но и весь этот благодатный цветущий край со всем, что на нем есть, и сводом южного неба над ним.

На десној обали реке, почињући од самог моста, налази се главнина касабе, са чаршијом, делом у равници а делом на обронцима брегова. На другој страни моста, дуж леве обале, протеже се Малухино Поље, раштркано предграђе око друма који води пут Сарајева. Тако мост, састављајући два краја сарајевског друма, веже касабу са њеним предграђем.

На правом берегу реки, непосредственно примыкая к мосту, сосредоточилось основное ядро города с площадью и торговыми рядами, расположенное частью на равнине, частью на отрогах гор. По другую сторону моста, вдоль левого берега реки, протянулось Малухино поле, разбросанное предместье на дороге, ведущей в Сараево. Так, соединяя два конца сараевской дороги, мост связывает город с его предместьем.

Управо, кад се каже »веже«, то је исто толико тачно као кад се каже: сунце излази изјутра да бисмо ми људи могли да видимо око себе и да свршавамо потребне послове, а залази предвече да бисмо могли да спавамо и да се одморимо од дневног напора. Јер тај велики, камени мост, скупоцена грађевина јединствене лепоте, каквог немају ни много богатије и прометније вароши (»Још свега два оваква имају у Царевини«, говорило се у старо време), једини је сталан и сигуран прелаз на целом средњем и горњем току Дрине и неопходна копча на друму који веже Босну са Србијом и преко Србије, даље, и са осталим деловима Турске Царевине, све до Стамбола. А касаба и њено предграђе само су насеља која се увек неминовно развијају на главним саобраћајним тачкама и с обе стране великих и важних мостова.

Впрочем, слово «связывает» в данном случае такая же условность, как и утверждение о том, что солнце всходит по утрам для того, чтобы людям было светло и они могли заниматься своими делами, и заходит к вечеру, чтоб дать им возможность выспаться и отдохнуть после дневных трудов. Ибо этот каменный мост, бесценное строение непревзойденной красоты, какого не имели и несравненно более зажиточные и бойкие города («таких мостов в империи всего раз-два и обчелся», – говорили в старину), был единственной постоянной и надежной переправой на всем среднем и верхнем течении Дрины и необходимым звеном той дороги, которая связывала Боснию с Сербией, а через Сербию – с прочими провинциями Турецкой империи, вплоть до самого Стамбула. Город же со всеми своими предместьями был всего лишь поселением, естественно и неизбежно возникающим на узловых перекрестках караванных путей и по сторонам важных и больших мостов.

Тако су се и овде, с временом, ројиле куће и множила насеља на оба краја моста. Касаба је живела од моста и расла из њега као из свога неуништивог корена.

Лепясь к оконечностям моста, разрастался со временем и Вышеград. Порожденный мостом, он поднимался рядом с ним, питаясь соками его животворящих корней.

(Да би се јасно видела и потпуно разумела слика касабе и природа њеног односа према мосту, треба знати да у вароши постоји још једна ћуприја, као што постоји још једна река. То је Рзав и на њему дрвени мост. На самом крају вароши Рзав утиче у Дрину, тако да се средиште вароши и уједно њена главнина налазе на пешчаном језичку земље између две реке, велике и мале, које се ту састају, а разасута периферија простире се са друге стране мостова, на левој обали Дрине и на десној обали Рзава. Варош на води. Али иако постоје и још једна река и још један мост, речи »на ћуприји« не означавају никад рзавску ћуприју, просту дрвену грађевину без лепоте, без историје, без другог смисла осим што служи мештанима и њиховој стоци за прелаз, него увек и једино каменити мост на Дрини.)

Мост је око две стотине и педесет корака дугачак а широк око десет корака, осим на средини, где је проширен са две потпуно једнаке терасе, са сваке стране коловоза моста по једна, и достиже двоструку ширину. То је онај део моста који се зове капија. Ту су, наиме, на средњем стубу који се при врху проширује, озидани са обе стране испусти, тако да на том стубу почивају, лево и десно од коловоза, по једна тераса, смело и складно истурена из праве линије моста у простор над шумном, зеленом водом у дубини. Оне су око пет корака дуге и исто толико широке, ограда каменом оградом, као и цео мост по дужини, али иначе отворене и ненакривене. Десна тераса, идући из вароши, зове се софа. Она је уздигнута за два басамака, опточена седиштима којима ограда служи као наслон, а и басамаци и седишта и ограда, све од истог светлог камена, као саливено. Лева тераса, прекопута од софе, иста је, само празна, без седишта. На средини њене ограде зид се издиже изнад висине човека; у њему је, при врху, узидана плоча од белог мермера и на њој урезан богат турски натпис - тарих - са хронограмом који у тринаест стихова казује име онога који је подигао мост и годину кад је подигнут. При дну зида тече чесма: танак млаз воде из уста каменог змаја. На тој тераси смештен је кафеџија са својим џезама, филџанима, увек распаљеном мангалом, и дечаком који преноси кафе преко пута, гостима на софи. То је капија.

Чтобы полнее представить себе картину города и природу его отношений с мостом, необходимо иметь в виду, что в городе был еще один мост и еще одна река. Это – Рзав с перекинутым через него деревянным мостом. Рзав впадает в Дрину на самой окраине города, так что его центр, как и вся основная часть, не выходит за пределы песчаного клина, ограниченного двумя реками – большой и малой, сливающимися здесь воедино, а его распыленные предместья простираются по ту сторону мостов, на левом берегу Дрины и правом Рзава. Город на воде. Однако несмотря на существование второй реки и второго моста, выражение «на мосту» ни в коей мере не относится к рзавскому мосту, простому деревянному сооружению без всякой истории и красоты, не имеющему никакого иного предназначения, кроме как служить переправой местным жителям и скоту, – а исключительно и единственно к каменному мосту на Дрине.

Двести пятьдесят шагов составляют примерную длину моста и десять – ширину, почти удвоенную в самой середине за счет двух одинаковых балконов, симметрично расположенных по сторонам проезжей части. Это место получило название «ворот». Два выступа, покоящиеся основанием своим на среднем опорном столбе, расширяющемся кверху, пластично и смело вынесенные за общую линию моста, висят над шумящей в глубине зеленой водой. Выступы эти имеют пять шагов в длину и столько же в ширину и, оставаясь открытыми сверху и со стороны проезжей части, обнесены такой же каменной оградой, как и весь мост на всем своем протяжении. Правый балкон – если идти от города – называется диваном. К нему ведут две ступени, обрамлен он сиденьями, спинками которым служит ограда, и весь, вместе с приступками, скамьями и оградой, как бы отлит из одинакового светлого камня. Левый балкон на противоположной стороне моста в точности такой же, только без сидений. В середине ограда поднимается выше человеческого роста; в нее, на самом верху, вмурована белая мраморная плита с высеченной на ней витиеватой турецкой вязью – тарихом, – где в тринадцать стихов сообщается миру имя того, кто поставил мост, и дата завершения постройки. Из ограды внизу под плитой бьет тонкая струя воды, выпускаемая пастью каменного змея. На этом балконе расположился содержатель кофейни со своими джезвами, филджанами, незатухающим мангалом и мальчиком, подающим кофе гостям на диване через дорогу. Таковы ворота.

На мосту и његовој капији, око њега или у вези са њим, тече и развија се, као што ћемо видети, живот човека из касабе. У свима причањима о личним, породичним и заједничким доживљајима, могу се увек чути речи »на ћуприји«. И заиста, на дринској ћуприји су прве дечије шетње и прве игре дечака. Хришћанска деца рођена на левој обали Дрине, пређу одмах првих дана свог живота мост, јер их већ прве недеље носе у цркву на крштење. Али и сва друга деца, и она која су рођена на десној обали и муслиманска, која нису уопште крштавана, проводила су, као и њихови очеви и дедови некад, главни део детињства у близини моста. Пећали су рибу око њега или ловили голубове под његовим окнима. Од најранијих година њихове очи су се привикавале на складне линије те велике грађевине од светлог, порозног, правилно и непогрешно сеченог камена. Знали су све мајсторски изрезане облине и удубине, као и све приче и легенде, које се везују за постанак и градњу моста, и у којима се чудно и неразмрсиво мешају и преплићу машта и стварност, јава и сан. И то су их знали одувек, несвесно, као да су их са собом на свет донели, онако као што се молитве знају, не сећајући се ни од кога су их научили ни кад су их први пут чули.

Они су знали да је мост подигао велики везир Мехмедпаша, чије је родно село Соколовићи ту, иза једне од ових планина које окружују мост и касабу. Само везир је могао дати све што треба да се ово трајно чудо од камена сагради. (Везир - то је нешто сјајно, крупно, страшно и нејасно у свести дечака.) Зидео га је Раде Неимар, који је морао живети стотинама година да би саградио све што је лепо и трајно по српским земљама, легендарни и стварно безимени мајстор каквог свака маса замишља и жели, јер не воли да много памти ни многима да дугује, чак ни у сећању. Знали су да је градњу ометала вила бродарица, као што је одувек и свуда понеко ометао сваку градњу, и ноћу рушила оно што је дану саграђено. Док није »нешто« проговорило из воде и саветовало Раду Неимару да нађе двоје нејаке дјече, близнади, брата и сестру, Стоју и Остоју по имену, и да их узиде у средње стубове моста. Одмах је почело тражење такве деце по целој Босни. Обећана је награда ономе ко их нађе и доведе.

На мосту и на его балконах, возле него и во взаимосвязи с ним, течет и развивается, как мы увидим, жизнь обитателей городка. Хроника событий личного, семейного и общественного характера изобилует ссылками на мост. И в самом деле, дринский мост – место первой прогулки и первых игр всей здешней детворы. Дети христиан с левого берега Дрины в первые же дни своей жизни проделывали путь через мост, ибо в ближайшее воскресенье их несли крестить в церковь. Но и все другие дети тоже, и те, что родились на правом берегу, и дети мусульман, вообще не знающих обряда крещения, по примеру дедов и отцов, большую часть детства проводили возле моста. У моста они удили рыбу или ловили голубей в его отдушниках. Совершенная гармония этого величественного сооружения из белого ноздреватого, непогрешимо точно ограненного камня с младенческих лет привычна их взгляду. Дети наперечет знали все его искусно вытесанные выпуклости и изгибы, так же как и все поверья и легенды, связанные с историей его возникновения и создания и представляющие собой диковинный и нерасторжимый сплав воображаемого и действительного, истинного и невероятного. Знали все это с рождения, бессознательно, как бы с ними придя в мир. Знали, как знают молитвы, невесть когда и от кого впервые услышанные.

Знали дети, что мост воздвиг великий визирь Мехмед-паша,[1] чье родное село Соколовици находится неподалеку от моста за одной из окрестных гор. Да и кто же, кроме визиря, мог обеспечить всем необходимым сооружение этого бессмертного творения из камня. (Детскому воображению визирь рисуется как нечто сияющее, могучее, страшное и неясное.) Поставил же его Раде Строитель, который должен был бы жить не одну сотню лет, чтобы возвести все то прекрасное и вечное, что есть на сербских землях, легендарный и воистину безымянный зодчий, какого только и может признавать толпа, не любящая обременять свою память многими именами и чувством благодарности, пусть даже и посмертным. Знали дети также и то, что русалка, хозяйка реки, воспротивилась строительству моста, как спокон веков противятся неведомые силы всякому строительству, – и ночью рушила воздвигнутое днем. Так продолжалось до тех пор, пока Раде Строителю не был голос из воды и не дал ему совет сыскать двух новорожденных близнецов, брата и сестру, Стою и Остою, и замуровать их в средние опорные быки. Тотчас же по всей Боснии начались поиски близнецов. Тому, кто их найдет и доставит зодчему, назначена была награда.

Најпосле су сејмени пронашли у једном удаљеном селу двоје близнади, при сиси, и отели их силом везирове власти; али кад су их повели, мајка није хтела да се одвоји од њих, него је кукајући и плачући, неосетљива за псовке и ударце, посртала за њима све до Вишеграда. Ту је успела да се прогура пред Неимара.

Децу су узидали, јер друге није могло бити, али Неимар се, како кажу, сажалио и оставио на стубовима отворе кроз које је несрећна мајка могла да доји своју жртвовану децу. То су ови фино срезани слепи прозори, уски као пушкарнице, у којима се сада гнезде дивљи голубови. Као спомен на то већ стотинама година тече из зида мајчино млеко. То су они бели, танки млазеви, што у одређено доба године цуре из беспрекорних саставака, и види им се неизбрисив траг на камену. (Представа о женином млеку изазива у дечијој свести нешто што им је и сувише блиско и отужно а исто тако нејасно и тајанствено као и везири и неимари, и што их збуњује и одбија.) Те млечне трагове по стубовима стружу људи и продају као лековит прах женама које после порођаја немају млека.

В конце концов в одном глухом селении стражники отыскивали двух близнецов, грудных младенцев, и силой визиревой власти отняли их у матери; но мать ни за что не хотела расстаться со своими детьми и, стена и плача, не обращая внимания на ругань и побои, приплелась за ними следом в Вышеград. И здесь каким-то образом пробилась к Раде Строителю.

Младенцы были замурованы, ибо иначе быть не могло, но Раде Строитель, по преданию, сжалился над матерью и оставил отверстия в опорных столбах, через которые несчастная могла кормить грудью своих принесенных в жертву детей. Слепые отдушины изящного рисунка, узкие, подобно бойницам, где ныне гнездятся дикие голуби, и есть те самые отверстия. Как память о давно минувшем, вот уже несколько сотен лет из этих отверстий струится материнское молоко. В одно и то же время года из плотно пригнанных швов стекают по камням белые тонкие струйки, оставляющие после себя несмываемый след. (Представление о грудном молоке вызывает в сознании детей образ чего-то сладостно близкого и приторного и своей пугающей таинственностью, наравне с визирями и зодчими, повергает их в смятение и ужас.) Соскабливая эти молочные потеки с опорных столбов, люди продают полученный порошок как целебное средство не имеющим молока родильницам.

У централном стубу моста, испод »капије«, има један већи отвор, уска и дугачка врата без вратница, као џиновска пушкарница. У том стубу, каже се, има велика соба, мрачна дворана у којој живи црни Арапин. То знају сва деца. Он у њиховим сновима и надлагивањима игра велику улогу.

Коме се он јави тај мора да умре.

Ниједно дете га још није видело, јер деца не умиру.

Али га је угледао једне ноћи Хамид, онај сипљиви и вечито пијани или мамурни хамал крвавих очију, и умро је још те ноћи, ту поред зида. Додуше, био је пијан до несвести и занеожио је ту на мосту, под ведрим небом, при температури од -15°C. У тај мрачни отвор гледају дечаки често са обале, као у понор који страши и привлачи. Договоре се да сви гледају нетремице, а који први ма шта угледа да викне. Зуре у ту широку, мрачну пукотину, стрепећи од радозналости и од страха, док се неком малокрвном дечаку не учини да се отвор као црна завеса почиње да нише и помера, или док неки од оних подругливих и безобзирних другова (увек има по један такав) не викне »Арапин!« и не почне тобоже да бежи. То поквари игру и изазива разочарање и негодовање код оних који воле игру маште, мрзе иронију, и верују да би се пажљивим гледањем могло заиста нешто видети и доживети.

А ноћу, на спавању, многи од њих рве се и носи са тим Арапином из ђуприје, као са судбином, све док га мајка не пробуди и тако не ослободи мучног сна. И док га запоји хладном водом (»да растјера страву«) и нагна да изговори божје име, дечак већ поново спава, преморен од дневне игре, тврдим дечијим сном у коме страхови још не могу да ухвате маха и не трају дуго.

Централни опорни столб под вратама снабђен отвором неколико већих размера, – дугачко и уско, он напушта гигантску бойницу или дверни проем. Молва гласи, да за њом скрива се велики и мрачни чертог – обиталиште Црног Арапа. Знају то сви деца. Црни Арап игра главну улогу у дечјим измишлицама и небылицама. Тот, коме он се јави, непременно мора умерети. Но нико од деце ни једном до сада га не видео, и зато ни један и не умро. Зато једном ноћу Арапа видео Хамид, одишливи, вечно пијани или с похмелом носилац с налитим крвљу очима, и у тој же ноћи скончао се у зиду његовог чертога. Правда, у тој ноћи Хамид напио се до несвести и заночавао на мосту, право под отвором неба, а било је тада петнаест степен мороза. Често, замерев на обали, деца погледом улазе у црну tamu проема, као у манящую и жутку бездну. Договорили се гледати не мигају и одмах кричати, ако неко-који нешто увиди. Томиме љубопитством и страхом, они не сводят раширених очу с темного зева отворения, покуда не померити се какому-небудь художествену мальчугану, да дрогнула завеса мрачного входа, или пока какою-небудь смутян (есть такие всюду) не крикнет »Арап!« и не побежит вроде бы спасаться, испортив игру и вызвав разочарование и негодование приверженцев мечты, ненавидящих иронию и твердо верящих, что их терпение и в самом деле может быть вознаграждено. А ночью многие из них мечтают в постели, силясь одолеть неотступного, как рок, Арапа, пока мать не разбудит своего сына и не вызовет из пут мучительного сна. И едва успеет мать напоить его холодной водой (»чтобы страх отогнать«) и заставить повторить за собой имя божье, как уж мальчишка, утомленный дневными играми, снова спит крепким сном, над которым кошмары не имеют еще длительной власти.

Узводно од моста, на стрмој обали од сивог кречњака, са једне и друге стране, виде се округле удубине, све две по две, у правилним размацима, као да су у камен урезани трагови копита неког коња натприродне величине; оне иду одозго са Старог града, спуштају се низ литицу до реке и појављују се опет на другој обали, где се губе под мрком земљом и растињем. Деца која дуж те камените обале, за летњих дана, по вас дан лове ситну рибу, знају да су то трагови давних времена и старих ратника. Тада су на земљи живели велики јунаци, камен је још био незрео и мек као земља, а коњи су били, као и јунаци, џиновског раста. Само, за српску децу то су трагови Шарчевих копита, остали још од онда кад је Краљевић Марко тамновао горе у Старом граду па побегао из њега, спустио се низ брдо и прескочио Дрину, на којој тада није било ћуприје. А турска деца знају да то није био Краљевић Марко нит' је могао бити (јер откуда влаху и копилану таква сила и такав коњ!), него Ђерзелез Алија, на својој крилатој бедевији, који је као што је познато презирао скеле и скелеције и прескакао реке као поточиће. Они се о томе и не препиру, толико су и једни и други убеђени у тачност свога веровања. И нема примера да је икад ико успео да кога разувери или да је ко променио своје мишљење.

У тим удубинама, које су округле а широке и дубоке као овећи чанци, задржи се још дуго после кише вода, као у каменним судовима. Те јаме, испуњене млаком кишницом, дечаци зову бунарима и у њима држе, и једни и други, без разлике веровања, ситну рибу, кркушице и плете, које ухвате на удицу.

Выше моста на серых откосах крутых известняковых берегов по ту и по другую сторону реки виднеются круглые выемки, идущие попарно с правильными интервалами, словно врезанный в камень отпечаток копыт какого-то гигантского коня сверхъестественной мощи; спускаясь по отвесным скалам от Старого града, эти следы подходят к воде и, возникая вновь на противоположном берегу реки, теряются под слоем дерна. Дети – а они под этими скалистыми обрывами летом целыми днями ловят мелкую рыбешку – знают, что это следы бывлых времен и древних ратников. Тогда на свете жили могучие богатыри и камень был еще податливый и мягкий, как земля, а кони под стать богатырям отличались исполинским ростом. Только, по мнению сербских детей, эти следы оставили копыта Шараца, когда он уносил из темницы в Старом граде Королевича Марко,[2] и, проскакав по обрыву, перемахнул через Дрину, на которой не было тогда еще моста. Турецкие дети, напротив того, совершенно уверены в том, что Королевича Марко не было тут и быть не могло (ибо откуда взяться у безродного гяура такому коню и такой отваге), но что по этой самой круче промчался на своей крылатой арабской кобыле сам Джерзелез Алиа[3] презиравший, как известно, всякие паромы и паромщиков и перелетавший через реки, словно через маленькие ручейки. Но об этом дети никогда не спорят, настолько и те и другие уверены в своей правоте. И пока что не было такого случая, чтобы кому-нибудь удалось переубедить другого или переубедиться самому.

В глубоких оттисках этих круглых следов, словно в больших каменных площадках, скапливается дождевая вода. Дети эти ямы, наполненные теплой дождевой водой, называют «колодцами» и без различия вероисповеданий держат в них мелкую рыбешку – пескарей и плотву, пойманных на удочку.

А на левој обали, у страни, одмах изнад друма има једна овећа хумка, земљана, али од неке тврде земље, сива и скамењена.

На њој ништа не расте и не цвате до нека ситна трава, тврда и бодљикава као челична жица. Та је хумка мета и граница свих дечијих игара око моста. То се место некад звало Радисављев гроб. И прича се да је то био неки српски првак, силан човек.

И кад је везир Мехмедпаша наумио да зида мост на Дрини и послао људе, све се покорило и одазвало на кулук, само је устао тај Радисав, подбунио народ и поручио везиру да се окане тога посла, јер неће, шале, подићи ћуприје на Дрини. И муке је имао везир док је савладао Радисава, јер је био јунак мимо људе а није га била ни пушка ни сабља, нит' је било конопца ни ланца којим се он могао везати; све је кидао као конце. Такав је тилсум имао при себи. И ко зна шта би било и да ли би везир икад подигао ћуприју да се није нашао неки од његових људи, мудар и вешт, и подмитио и испитао момка Радисављевог. Тако су Радисава изненадили и удавили на спавању, везавши га свиленим конопцима, јер једино против свиле његова амајлија није помагала. Наше жене верују да има по једна ноћ у години кад се може видети како на ту хумку пада јака бела светлост право са неба. И то некако у јесен, у време између Велике и Мале Госпојине. Али дечац који су, и верујући и не верујући, остајали да бдију поред прозора са изгледом на Радисављев гроб, нису никад успевали да виде небеску ватру, јер би их још пре поноћи савладао сан. Зато су опет путници, којима није до тога, видели неки бео сјај на хумци изнад моста, враћајући се ноћу у касабу.

А Турци у касаби, напротив, причају од старина да је на том месту погинуо као шехит неки дервиш, по имену шех-Турханија, који је био велики јунак и од неке каурске војске бранио овде прелаз преко Дрине. А што на том месту нема ни нишана ни турбета, то је по жељи самог дервиша, јер је хтео да тако буде сахрањен без знака и биљега, како се не би знало да је ту. Јер, ако икад опет навали нека каурска војска овуда, он ће устати испод овог брежуљка и зауставити је, као што је и некад учинио, тако да од вишеградске ћуприје неће моћи даље напред. Али зато његову хумку само небо понекад озари својом светлошћу.

На левом берегу реки, несколько поодаль от нее, над самой дорогой, серой глыбой возвышается холм, он земляной, но земля на нем твердая, окаменевшая. На нем ничего не цветет и ничего не растет, кроме редкой сухой, острой, как колючая проволока, травы. Это холм-рубеж, граница ребяческих игр у моста. Издавна он получил название могилы Радисава. Рассказывают, что был тот Радисав настоящим богатырем и предводителем сербов. И когда визирь Мехмед-паша вздумал строить мост на Дрине и послал людей, все покорились и пошли отрабатывать кулук. Лишь один Радисав взбунтовался, и поднял народ, и наказал передать визирю, чтобы тот бросил это дело, потому что, дескать, никогда ему не поставить мост на Дрине.

Немало помучился визирь, пока не совладал с Радисавом, ибо богатырь наделен был нечеловеческой силой, ни пуля, ни сабля его не брали и не было веревки или цепи, способной его скрутить. Кто знает, что было бы дальше и воздвиг ли бы когда-нибудь визирь мост на Дрине, если бы среди приближенных визиря не нашелся лукавый и мудрый царедворец, сумевший подкупить и выманить тайну Радисава у его слуги. И тогда Радисава захватили спящим и удавили шелковой бечевой, так как только против шелка его амулет был бессилен. Наши женщины верят, что раз в году ночью с неба падает на холм сноп яркого света. Бывает это осенью где-то между успением и рождеством богородицы.

Впрочем, детям, с надеждой и сомнением прикидавшим к окнам с видом на могильный курган Радисава, так и не посчастливилось ни разу увидеть небесное зарево, ибо сон смаривал их задолго до полуночи.

Зато вот запоздалым путникам, хоть им до этого и дела было мало, случалось видеть холм над мостом в белом сиянии, когда они возвращались ночью в город.

Вышеградские турки, со своей стороны, хранят старинное предание о том, что на этом самом месте в давние времена, отстаивая переправу через Дрину от войска неверных, пал геройской смертью дервиш шейх Турхания,[4] великий юнак. А что здесь нет ни плиты, ни мавзолея, так то была воля самого дервиша, пожелавшего сохранить свой приют в безвестности и тайне. Но стоит только войску неверных снова сюда подойти, дервиш встанет из могилы и преградит им путь, как встарь, и ни шагу не ступят неверные дальше вышеградского моста. Вот почему только небо порой посылает свой свет на его могильный холм.

Тако се живот касабалијске деце одиграва испод моста и око њега, у бескорисној игри или дечијим маштањима. А са првим годинама зрелости он се преноси на мост, управо на капију, где младићска машта налази другу храну и нове пределе, али где почињу већ и животне бриге и борбе и послови.

На капији и око капије су прва љубавна маштања, прва виђења у пролазу, добацивања и сашаптавања. Ту су и први послови и пазари, свађе и договори, ту састанци и сачекивања. Ту се, на ћупријској огради од камена, излажу на продају прве трешње и бостан, сабахзорски салепи и врући симити. Али ту се сакупљају и просјаци и сакати и губави, исто као и млађи и здрави који желе да се покажу или да виде друге, као и сви који имају да изнесу ма шта нарочито од плодова, одеда или оружја. Ту често поседају зрели, угледни људи да се поразговарају о јавним стварима и заједничким бригама, али још чешће младићи који знају само за песму и шалу. Ту се приликом великих догађаја и историјских промена истичу прогласи и позиви (на оном издигнутом зиду, испод мермерне плоче са турским натписом, а изнад чесме), али ту су се, све до 1878. године, вешале или набијале на колац главе свих оних који су ма с кога разлога бивали погубљени, а погубљења су у овој касабии на граници, нарочито у немирним годинама, била честа, а за неких времена, као што ћемо видети, и свакодневна.

Не могу прећи преко моста ни сватови ни погреб а да се не зауставе на капији. Ту се сватови обично спремају и сврставају пре уласка у чаршију. Ако су мирна и безбрижна времена, обретају се ракијом и запевају, поведу коло, и често се задрже много дуже него што су мислили. А код укопа, они који носе покојника спусте га малко да се одморе, редовно ту на капији, где му је и иначе протекао добар део живота.

Так, у моста и рядом с ним, в беспечных выдумках и играх, протекала жизнь вышеградских детей. С первыми годами зрелости они переходили непосредственно на мост, а точнее в ворота, где юношеская мечта находила иную пищу и открывала новые горизонты и где брали вместе с тем свое начало житейские заботы, невзгоды и борьба.

Ворота и их преддверие издавна служили местом первых мимолетных встреч, любовных томлений, брошенных на ходу словечек, перешептываний. Здесь заключались первые сделки, соглашения, происходили ссоры и примирения, деловые свидания и встречи. Здесь на каменной оградѣ выставлялись на продажу скороспелая черешня, арбузы и дыни, а по утрам дымящийся салеп и горячая сдоба. Сюда же, вместе с цветущей молодостью, желавшей себя показать и людей посмотреть, и всеми, у кого нашлось, что вынести в ворота из плодов, одежды или оружия, стекалась нищая, убогая и прокаженная голь. Тут часто сидят солидные и уважаемые граждане, обсуждая общественные или коммерческие дела, но еще чаще молодежь, не ведающая иных забот, кроме песен и шуток. Здесь во время великих событий и исторических переворотов к мраморной плите между тарихом и фонтаном наклеивались воззвания и манифесты и здесь же в воротах, вплоть до 1878 года,[5] вешали и насаживали на кол головы несчастных, в силу тех или иных причин преданных казни; казни же в этом пограничном городе, особенно в периоды смут и волнений, бывали нередким явлением, а в иные времена, как мы увидим ниже, и каждодневным.

Ни сваты, ни погребальная процессия не могут пройти через мост, не остановившись в воротах. Сваты готовятся здесь к торжественному выходу в торговые ряды. И, если времена тихие и мирные, пускают тут же по кругу ракию, затягивают песню и заводят коло, подчас задерживаясь на балконе гораздо дольше, чем ранее предполагалось. И при похоронах несущие обязательно опустят покойника в воротах, дав ему немного отдохнуть там, где и при жизни он проводил изрядную часть своего времени.

Капија је најважнија тачка на мосту, исто као што је мост најважнији део вароши, или како је један турски путник, кога су Вишеграђани лепо угостили, написао у свом путопису, »њихова капија је срце моста који је срце ове касабе која сваком мора да остане у срцу«. Она показује колико су стари неимари, за које се у причама прича да су се носили са вилама и свакојаким чудима и да су морали да зазиђују живу децу, имали смисла не само за сталност и лепоту грађевине него и за корист и удобност коју ће од те грађевине имати и најдаљи нараштаји. И кад човек упозна овдашњи живот и добро размисли, мора да каже сам себи да је заиста мали број људи у овој Босни који имају овакву згуду и овакво уживање као што га сваки и последњи касабалија може да има на капији.

Наравно да зимско доба не долази у обзир, јер тада прелази преко моста само онај који мора, па и тај пружи корак и погне главу под хладним ветром који стално дува над реком. Тада, разуме се, нема задржавања на отвореним терасама на капији. Али у свако друго доба године капија је права благодет за мало и велико. Тада сваки овдашњи грађанин може, у свако доба дана и ноћи, да изиђе на капију и седне на софу, или да се задржава ту око ње у послу или разговору. Истурена и узвишена петнаестак метара изнад зелене хучне реке, та софа од камена лебди у простору, над водом, између тамнозелених брда са три стране, са небом и облацима или звездама над собом, а са отвореним видиком низ реку као уским амфитеатром који у дубини затварају модре планине.

Ворота венчают мост, а мост, в свою очередь, венчает город, или, как это написано в путевом дневнике некоего турецкого путешественника, хлебосольно принятого гражданами Вышеграда: «ворота сии поистине сердце моста, а мост поистине сердце города, город же, увиденный раз, поистине останется в сердце у каждого». Великие зодчие древности, которым приходилось бороться с кознями русалок и прочей нечисти и живьем замуровывать новорожденных, заботились не об одной лишь красоте и прочности постройки, но также и о пользе и удобстве ее для самых отдаленных поколений. Знакомство с жизнью здешних мест покажет всякому, как мало в Боснии людей, которым выпало на долю счастье пользоваться такими благами, какие предоставляют ворота и последнему местному жителю.

Зимнее время, естественно, не принимается в расчет, ибо тогда по мосту переходят только в случае нужды, да и то ускоряя шаг и вбирая голову в плечи под порывами холодного ветра, беспрестанно дующего над рекой. Никто, разумеется, не задерживается тогда на открытых балконах моста. Зато во всякое другое время года вышеградский мост – истинная благодать для всех от мала до велика. Каждый горожанин может тогда в любое время дня и ночи выйти на балкон и посидеть на диване или вообще по делам и без дел поболтаться на мосту. С трех сторон окруженные темно-зелеными горами каменные сиденья дивана парят под облаками или звездами над пенной пучиной изумрудной воды, с пятнадцатиметровой высоты открывая перспективу уходящей вниз речной долины, замкнутой в глубине синими гребнями гор.

Колико има везира или богаташа на свету који могу своју радост или бригу, или свој ђеиф и доколицу да изнесу на овакво место? Мало, врло мало. А колико је наших, у току столећа и низу нараштаја, преседело овде зору или акшам или ноћне часове кад се неприметно помера цео звездани свод над главом! Многи и многи од нас седео је ту, поднимљен и наслоњен на тесан, гладак камен, и при вечитој игри светлости на планинама и облака на небу, размрсивао вечно исте а увек на други начин замршене конце наших касабалијских судбина. Неко је давно тврдио (истина, то је био странац и говорио је у шали) да је ова капија имала утицаја на судбину касабе и на сам карактер њених грађана. У тим бескрајним седењима, тврдио је странац, треба тражити кључ за склоност многих касабалија ка размишљању и сањарењу и један од главних разлога оне меланхоличне безбриге по којој су познати становници касабе.

Свакако, не може се порицати да су Вишеграђани од давнина важили, у поређењу са становницима других места, као људи лакомислени, склони уживањима, и брзи на трошак. Њихова варош је на повољном положају, околна села су родна и богата, и пара, истина, пролази обилно кроз Вишеград, али се не зауставља дуго у њему. А ако се нађе неки газда штедиша и кућаник, без икакве страсти, то је редовно неки дошљак; али вишеградска вода и ваздух су такви да се већ његова деца рађају отворене руке и раширених прста, и подлежући општој зарази расипности и безбриге живе са девизом: »Други дан, друга и нафака«. Прича се да је Старина Новак, кад је изнемогао и морао да се повуче и напусти хајдуковање по Романији, овако учио Дијете Груицу, кад је требало да га замени:

Много ли на свете визирей и богачей, которые и в радости и в печали, и в сладостном безделье и в праздности могли бы прийти в такое место? Совсем, совсем немного. А между тем сколько поколений моих земляков за долгие столетия встречало тут часы рассвета, коротало вечера, а то и ночи, когда весь звездный свод неприметно движется над твоей головой! Многие, многие из нас сиживали здесь, вознесенные над бездной, и в сиянии вечно подвижных небес, озаряющих горы отблеском скользящего света, распутывали, прислонившись к граниту гладкой ограды, вечно одинаковые и все-таки всегда неповторимые хитросплетения своей судьбы. Давно уж замечено было (правда, иностранцем, и в шутку), будто бы историю города, как и характер его обитателей, определило существование этих самых ворот. В бесконечных бдениях на мосту, – утверждал иностранец, – следует искать причину склонности многих горожан к мечтам и раздумьям, как и главную разгадку меланхолической беспечности, отличающей жителей Вышеграда.

И в самом деле, невозможно отрицать, что легкомыслие, любовь к удовольствиям и мотовству издавна отличали вышеградцев от жителей других городов. Выгодное положение города среди богатых и прибыльных сел обусловило Вышеграду завидный приток денег, никогда, однако, в нем не задерживавшихся. Если же и находился в городе какой-нибудь домовитый и бережливый хозяин, чуждый страстям, то не иначе как пришелец из других краев; впрочем, первое же поколение его потомков испытывало на себе пагубное воздействие вышеградского воздуха и воды и, явившись в мир с разжатыми ладонями, пораженное заразой расточительности и беззаботности, жило по принципу: «Будет день, и пища будет!» Говорят, Старина Новак,[6] когда под старость, обессилив, принужден был бросить свой разбойный промысел на горе Романии, так напутствовал своего преемника Дитя Груицу:

— Кад сједиш у бусији, ти добро гледај путника који наиђе. Ако видиш да јордамли јаше а на њему црвен џемадан, сребрне токе и бијеле тозлуке, то је Фочак. Удри одмах, јер тај има и на себи и у бисагама. Ако видиш сиромашки одјевена путника: оборио главу а поклопио се по коњу као да је у прошњу пошао, удри слободно, то је Рогатичанин. Такви су сви: тврдице и тутумраци, а пуни пара као шипак. Али ако видиш неку диванију: прекрстио ноге на седлу, куца у шаркију и пјева иза гласа, не ударај и не каљај руке узалуд, него пусти трице нек прође; то је Вишеграђанин, а тај ништа нема, јер се у њих пара не држи.

Све би то потврђивало горње мишљење онога странца. Па ипак је тешко поуздано казати у којој је мери то мишљење тачно. Као у толиким другим стварима и овде није лако одредити шта је узрок а шта последица. Да ли је капија направила од касабалија оно што су или је, напротив, она замишљена у њиховом духу и схватању и саграђена према њима и њиховим потребама и навикама? Излишно и узалудно питање. Нема случајних грађевина, издвојених из људског друштва у коме су никле, и његових потреба, жеља и схватања, као што нема произвољних линија и безразложних облика у неимарству. А постанак и живот сваке велике, лепе и корисне грађевине, као и њен однос према насељу у коме је подигнута, често носе у себи сложене и тајанствене драме и историје. Свакако, једно је извесно: између живота људи у касабима и овога моста постоји присна, вековна веза. Њихове су судбине тако испреплетене да се одвојено не дају замислити и не могу казати.

Стога је прича о постању и судбини моста у исто време и прича о животу касабе и њених људи, из нараштаја у нараштај, исто као што се кроз сва причања о касабима провлачи и линија каменог моста на једанаест лукова, са капијом, као круном, у средини.

– Сперва как следует разгляди из засады путника. Если видишь – выступает горделиво всадник, а на нем красный джемадан с серебряными бляхами и белые носки до колена, значит, он из Фочи. Смело на него налетай – у этих есть и на себе, и в сумках переметных тоже. Увидишь – появился на дороге ободраный наездник, свесил голову к луке седельной, точно милостыню двинулся просить, – и на этого кидайся без оглядки, – этот из Рогатицы. Все они там прибедряются, скряги, а деньгами, точно гранат зернами, начинены. Ну, а как увидишь этакого простачка: ноги на седле перекрестил, тренькает на мандолине и распевает во все горло – не трогай его вовсе, не марай зря руки, пусти его с миром: это вышеградец, а у ихнего брата деньги в руках отродясь не держались.

Все это, казалось бы, подтверждало мнение заезжего путешественника. И все же трудно с уверенностью сказать, в какой степени это мнение соответствует действительности. В этом случае, как и во многих других, причину от следствия отличить непросто. Ворота ли создали своеобразный тип вышеградца, или же, напротив, воплотив в себе дух и характер вышеградцев, они возведены согласно их привычкам и вкусам? Излишний и праздный вопрос. Как в зодчестве нет места произвольным линиям и форме, так и человеческому обществу чужды случайные творения архитектуры, оторванные от запросов, нужд и вкусов, их породивших. Да и сама история возникновения и жизни величественных и практически-полезных сооружений, так же, как и отношения их с окружающим поселением, бывает окутана подчас загадочной и мрачной таинственностью. Как бы там ни было, впрочем, совершенно очевидно одно: жизнь горожан издавна и тесно связана с мостом. Судьбы их так переплетены, что порознь их нельзя себе представить и нельзя о них рассказать.

Вот почему повесть о рождении и судьбе моста есть в то же время повесть о судьбе города и многих поколений его обитателей, и наоборот, все устные предания о жизни города пронизывает линия каменного моста с его одиннадцатью арками и короной ворот посредине.

II

II

•

Сад нам се ваља вратити у времена кад на овом месту није било ни помисли о мосту, поготову не оваквом као што је овај.

Нам предстоит теперь вернуться в те времена, когда на этих берегах не было и мысли о каком-нибудь мосте, и тем более таком, как этот.

Можда је и у тим древним временима понеки путник пролазећи овуда, уморан и окисао, пожелео да се неким чудом премости широка и хучна река и да му тако омогући да лакше и брже дође до свога циља. Јер сумње нема да су људи одувек, откако постоје и путују овуда и савлађују препреке на путу, помишљали како да се на овом месту створи прелаз, исто као што сви путници одувек маштају о добром друму, сигурном друштву и топлом коначишту. Само, није свачија жеља плодна ни свака помисао праћена вољом и снагом која жеље остварује.

Может статья, и в те отдаленные времена иному уставшему и промокшему путнику, проходившему эти места, случилось пожелать, чтобы через широкую и бурную реку каким-нибудь чудом перекинулся мост и помог ему быстрее и легче добраться до цели. Ибо нет сомнения, что с тех пор, как существуют и странствуют люди, преодолевая препятствия пути, у них, как извечная мечта всех путников, о хорошей дороге, надежных попутчиках и теплом ночлеге, должна была возникнуть мечта о создании на этом месте переправы. Но далеко не всякое желание дает плоды, и не всякой мысли сопутствуют усилия и воля, способные претворить ее в действительность.

Прва слика моста, којој је било суђено да се оствари, блеснула је, наравно, још посве неодређена и магловита, у машти десетогодишњег дечака из оближњег села Соколовића, једног јутра 1516. године, кад су га туда провели на путу из његовог села за далеки светли и страшни Стамбол.

Впервые видение моста, которому суждено было воплотиться в жизнь, совсем еще, конечно, расплывчатое и туманное, мелькнуло ранним утром 1516 года в воображении десятилетнего мальчика из близлежащего села Соколовичи, когда его везли из родного села в далекий ослепительный и страшный Стамбул.

Тада је ова иста Дрина, зелена и плаховита горска река »што се често мути«, дерала овуда, између голих и пустих каменитих и пешчаних обала. Касаба је постојала и тада, али у другом облику и другим сразмерама. На десној обали реке, наврх стрмог брега, где су сада рушевине, био је добро сачуван Стари град, разгранат о утврђење још из доба цвата босанског краљевства, са кулама, казаматима и бедемима, дело једног од моћних велможа Павловића. На обронцима испод тога града и под његовом заштитом постојала су хришћанска насеља Мејдан и Бикавац и одскога истурчени заселак Душче. Доле у равници, између Дрине и Рзава, где се доцније развила права касаба, биле су само варошке њиве, просечене друмом, поред кога је био дрвени старински хан и неколико воденица и колиба.

Тамо где Дрина пресеца друм била је чувена »скела на Вишеграду«. То је била црна, старинска скела и на њој мрзовољан, спор скелеџија, по имену Јамак, кога је будног било теже дозвати него другог из најдубљег сна. Био је човек дивовског раста и необичне снаге, али је пропао у многим ратовима у којима се прославио. Имао је само једно око, једно ухо и једну ногу (друга му је била дрвена). Такав, без поздрава и без осмејка, он је превозио робу и путнике, ћудљиво и самовољно, споро и неуредно, али поштено и сигурно, да су се његова поверљивост и његово поштење у причи причали, исто као и његова спорост и самовоља. Са путницима које је превозио није хтео да има ни разговора ни додира. Бакрене маријаше које су плаћали за превоз, људи су бацали на дно црне скеле, где су лежали по вас дан у песку и води, а тек увече би их скелеџија покупио дрвеним чанком којим црпе воду из чамца и однео у своју колибу на обали.

В те времена эта самая Дрина, зеленая и своевольная горная река, чьи воды часто мутнели, ревела здесь, стесненная громадами голых скал и пустынными песчаными берегами. Город существовал и тогда, но был совсем другой по виду и размерам. На правом берегу реки, обрывистом и высоком, где сейчас развалины, стоял хорошо сохранившийся Старый град, обширное укрепление эпохи расцвета Боснийского королевства, с башнями, казематами и крепостными стенами, возведенными одним из могущественных вельмож рода Павловичей.[7] На кручах под защитой крепости лепились христианские посады Мейдан и Быковац, а также почти поголовно обращенная в мусульманство слободка Душче. Внизу, в долине междуречья Дрины и Рзава, там, где позднее образовался нынешний город, простирались поля, через которые проходила дорога с прилегающим к ней деревянным допотопным постоялым двором, редкими мельницами и хибарами.

В том месте, где Дрина пересекала тракт, ходил знаменитый вишеградский, паром. Паром представлял собой черное и древнее сооружение, а паромщика Ямака, мрачного и нерасторопного, было столь же трудно дозваться, как иного разбудить. Это был человек исполинского роста и невероятной силы, изувеченный в многочисленных войнах, в которых он прославил свое имя. У него были всего один глаз, одно ухо и одна нога (вторая была деревянная). Без тени улыбки и слова привет, с упрямой несговорчивостью, медлительно и неуклюже Ямак перевозил людей и грузы, но при этом был так добросовестен и честен, что этой своей честностью вошел в поговорку, равно как и своей неловкостью и своеволием. С путниками, которых он перевозил, он не вступал ни в какие разговоры и объяснения. Медные гроши в уплату за провоз люди кидали на дно почерневшего парома, где они и валялись весь день, в песке и в воде, пока под вечер паромщик не сгребал их небрежным жестом со дна деревянным черпаком для вычерпывания воды и не уносил в халупу над рекой.

Скела је радила само кад су ток и висина реке били обични или нешто мало повишени, али чим се река замути и порасте преко извесне границе, Јамак повуче своју гломазну скелу, веже је чврсто у једној затоци, и тако Дрина постаје непрелазна као највеће море. Јамак тада оглухне и на оно здраво ухо или просто оде за Град да обиђе своју њиву. Тада преко целог дана могу да се виде на другој обали путници, који долазе од Босне и који као очајници стоје на каменитој обали, одакле, озебли и покисли, узалуд изгледају скелу и скелецију и с времена на време пуштају изнад мутне, бесне реке отегнута дозивања.

Паром работал лишь тогда, когда скорость течения и уровень воды были в пределах нормы или немного выше, но стоило реке подняться выше определенной границы, как Ямак вводил свой неуклюжий паром в затон и ставил его на прикол, а Дрина уподоблялась безбрежному морю, которое было невозможно переплыть. Ямак становился глух и на второе, здоровое ухо или вовсе уходил за Старый град обрабатывать свой надел. В такие дни на скалистом берегу реки с утра до ночи можно было видеть иззябших и промокших путников, пришедших сюда из Боснии. В отчаянии напрасно вглядывались они вдаль, стараясь высмотреть паром и паромщика, и время от времени посылали протяжные крики, пролетавшие над мутными водами клубящейся реки:

— Ооооо, Јамачеее!

– Ого-оооо-го, Ямак, где ты!

Нико не одговара, и нико се не појављује док год вода не опадне; а тај тренутак одређује Јамак сам, мрко, неумољиво, без поговора и објашњења.

Но им никто не отвечал, и никто не появлялся, пока вода в реке не спадала, а эту долгожданную минуту самолично, хмуро, непререкаемо, без объяснений и лишних слов определял Ямак.

Варош, управо тада још сабијено, мало насеље, држала се на десној обали Дрине, горе на обронцима стрмог брега, испод самих рушевина некадашње тврђаве, јер тада касаба није ни постојала у обиму и облику који је добила тек доцније, кад је саграђен мост и кад су се саобраћај и трговина развили.

Город, вернее, тогдашнее небольшое скученное поселение, теснился на правом берегу Дрины, на крутых и обрывистых склонах под самыми развалинами старинной крепости, и ни своими размерами, ни своим видом не напоминал тот город, который вырос впоследствии, когда был построен мост и развились торговля и сообщение.

Тога новембарског дана стигла је на леву обалу реке дугачка поворка натоварених коња и зауставила се да ту коначи. Јањичарски ага, са оружјем пратњом, враћао се за Цариград, пошто је по селима источне Босне купио одређен број хришћанске деце за аџама-оглан.

В тот ноябрьский день к левому берегу реки подошел длинный караван навьюченных лошадей и остановился на ночлег. Янычарский ага в сопровождении вооруженной охраны возвращался в Стамбул из похода по селам восточной Боснии, где он набирал христианских детей, подлежащих отправке в Турцию для пополнения армии янычар.

Већ је шеста година прошла од последњег купљења овог данка у крви, зато је овог пута избор био лак и богат; без тешкоћа је нађен потребан број здраве, бистре и наочите мушке деце између десете и петнаесте године, иако су многи родитељи сакривали децу у шуму, учили их да се претварају да су малоумни или да храмљу, одевали их у дроњке и пуштали у нечистоћи, само да измакну агином избору. Неки су и стварно сакатили рођену децу, секући им по један прст на руци.

Вот уже шесть лет прошло со времени последнего сбора этой дани кровью, и потому на этот раз выбор был богат и лёгок; янычары без труда набрали нужное количество здоровых, развитых и красивых мальчиков от десяти до пятнадцати лет, хотя многие родители и прятали детей в лесах, учили прикидываться малоумными или хромыми, одевали в лохмотья и вымазывали в грязи, только бы увернуться от глаз янычарского аги. Некоторые действительно калечили своих детей, отрубая им по пальцу на руке.

Изабрани дечаки отпремани су на малим босанским коњима, у дугој поворци даље. На коњу су била два плетена сепета, као за воће, са сваке стране по један, и у сваки сепет стављан је по један дечак и са њим мали завежљај и колут пите, последње што носи из очинске куће. Из тих сепета, који су се једномерно клатили и шкрипали, вирила су свежа и преплашена лица уграбљених дечака. Неки су мирно гледали, преко коњских сапи, што је могуће даље у родни крај, неки су јели и плакали у исто време, а неки су спавали, са главом прислоњеном уз самар.

На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци ове деце, која се одводе заувек да у туђем свету буду обрезана, потурчена и да, заборавивши своју веру, свој крај и своје порекло, проведу живот у јањичарским одама или у некој другој, вишој служби Царства. То су биле већином жене, понављају мајке, бабе и сестре отетих дечака.

Кад би се сувише приближиле, агине сахарје би их растеривали ударцима својих бичева, нагоневши на њих коње уз гласно алакање. Оне би се тада разбежале и посакривале у шуму поред пута, али би се мало после опет сакупљале иза поворке и напрезале да сузним очима још једном угледају изнад сепетке главу детета које им одводе. Нарочито су упорне и незадржљиве биле мајке. Оне су јуриле, газећи жустро и не гледајући где стају, раздријених груди, рашчупане, заборављајући све око себе, запеваале су и нарицале као за покојником, друге су распамећене јаукале, урлале као да им се у порођајним боловима цепа материца, обневиделе од плача налетале право на сухаријске бичеве и на сваки ударац бича одговарале безумним питањем: »Куд га водите? Куд ми га водите?« Неке су покушавале да разговарно дозову свога дечака да му дају још нешто од себе колико може да стане у две речи, неку последњу препоруку или опомену на пут.

— Раде, сине, немој мајке заборавит'... — Илија! Илија! Илија! — викала је друга жена, тражећи очајно погледом познату, драгу главу, и понављала је то непрестано као да би хтела да детету усече у памет то име које ће му већ кроз који дан заувек бити одузето.

Отобраних деце увозио дуги караван низкорослих босанских лошадей. Две переметне корзине за превозку плодова покачивали су на бокама, и у свакој корзини помещалось по једном малчику заједно са Тошом узелком и караваем хлеба — последним приветом отчега дома. Из мерно кољавалих корзин, слатко поскрипљивалих на ходу, изгледали су свежи и перепугани лица похићених деце. Одни кроз лошадине крупы вгледали су, притихнувши, у родне дали, друге ели, глотави перемешку са кусцима хлеба слези, а трећи спали, приклонив главу к седлу.

На неком растојању од затварајућег каравана лошадей беспорядочно, задыхајућег толпом шло родителі и родственники деце, увозимых затеи, чтобы на чужбине, обрезанные и обращенные в мусульманство, они навсегда позабыли свою веру, свой край и всю жизнь служили Турецкой империи в яничарских отрядах, а может, на каких-нибудь и более высоких должностях. В большинстве это были женщины — матери, бабки и сестры отобранных мальчиков. Когда женщины приближались слишком близко, верховые охранники с гиканьем и свистом врзались в толпу и разгоняли ее ударами хлыстов. Женщины разбежались и прятались в лесу у дороги, но вскоре снова собирались и тянулись за караваном, стараясь полными слез глазами еще раз увидеть над корзиной голову отнятого ребенка. Особенно упорны и неотступны были матери. Они неслись, не разбирая дороги, косматые, растерзанные, обезумевшие, причитали и приговаривали, как над покойником, голосили, как немняемые, а многие выли, подобно роженицам, и, слепые от слез, лезли прямо под плети конвойных и в ответ на каждый удар иступленно твердили: «Куда вы его везете? Куда вы его уводите от меня?» Некоторые пытались дозваться своего сына и в двух словах послать ему последний наказ, последнее напутствие перед разлукой:

— Раде, сыночек мой, не забывай свою мать... — Илия, Илия, Илия! — непрестанно выкрикивала одна женщина, безумным взглядом отыскивая вдали столь хорошо знакомую, дорогую голову сына, словно хотела заставить его затвердить это имя, которое через какие-нибудь несколько дней будет отнято у него навсегда.

Али пут је дуг, земља тврда, тело слабо, а Османлије моћне и немилосрдне. Мало-помало те жене су заостајале и, заморене пешачењем, гоњене ударцима, једна пре друга после, напуштале безизгледан напор. Овде, на вишеградској скели, морале су да застану и најупорније, јер их на скелу нису примали а преко воде се није могло. Ту су могле мирно да седе на обали и плачу, јер их нико више није гонио. Ту су чекале као окамењене и неосетљиве за глад, жеђ и студен, све док не би на другој обали реке још једном угледале отегнуту поворку коња и коњаника како замиче ка Добруну, и у њој још једном наслутиле рођено дете које им гине из очију.

Тога новембарског дана, у једном од оних многобројних сепета ћутао је и сувих очију гледао око себе један црномањаст дечак од десетак година, из високог села Соколовића. Озеблом и поцрвенелом руком он је држао малу криву бритву и њоме расејано дељао перваз свога сепета, али је у исто време посматрао све око себе. Запамтио је камениту обалу, обрасту ретким, голим и убого сивим ракитама, наказног скелетију и трошну воденицу, пуну паучине и промаје, у којој су морали да преноће пре него што су успели да се сви пребаце преко мутне Дрине над којом су грактале вране. Као физичку нелагодност негде у себи - црну пругу која с времена на време, за секунду-две пресеке груди надвоје и заболи силно - дечак је понео сећање на то место, где се прелама друм, где се незнађе и чамотиња беде згушњавају и таложу на каменитим обалама реке преко које је прелаз тежак, скуп, и несигуран. То је било рањаво и болно место те и иначе брдовите и оскудне крајине, на коме невоља постаје јавна и чита, где човек бива заустављен од надмоћне стихије и, постиђен због своје немоћи, мора да увиди и јасније сагледа и своју и туђу беду и заосталост.

Све је то легло у ону физичку нелагодност која је остала у дечаку тога новембарског дана и која га никад доцније није потпуно напустила, иако је он променио живот и веру, име и завичај.

Но путъ долог, земля тверда, и тело слабо, а султановы слуги жестоки и безжалостны. Мало-помалу измученные, гонимые ударами женщины, выбившись из сил, одна за другой отставали от каравана, поняв всю тщету своих усилий. У вишеградского паромы отступились и самые упорные, так как на паром не пускали, а иначе переправиться через реку было нельзя. Здесь они могли без помех сидеть и плакать, потому что больше их никто не гнал. Окаменев, не чувствуя ни холода, ни голода, ни жажды, они ждали, пока на другом берегу реки еще раз не появится растянутая вереница вьючных лошадей и верховых, уходившая в сторону Добруна, и в ней в последний раз не мелькнет образ родного дитяти, навсегда исчезающий из глаз.

В тот ноябрьский день в одной из многочисленных переметных корзин безмолвно сидел черноволосый мальчик лет десяти из высокогорного села Соколовичи и сухими глазами смотрел вокруг. Сжимая в своей зазябшей, покрасневшей руке маленький кривой нож, он рассеянно строгал обод своей переметной корзины, но в то же время озирался вокруг. Он запомнил скалистый берег, поросший редкими, оголившимися, уныло-серыми ракитами, безобразного паромщика и ветхую, продуваемую «сквозняками, оплетенную паутиной мельницу, в которой им пришлось заночевать в ожидании, пока все переправятся через мутную Дрину, оглашаемую карканьем ворон. И как физическую боль где-то в нем самом, черным острием по временам пронзавшую на мгновение его грудь, разнимая ее пополам, вынес он воспоминание об этом месте, где кончалась дорога и где щемящее чувство тоски и безысходности как бы сгущалось и оседало на каменистых берегах реки, переправа через которую трудна, дорога и рискованна. В этой обнаженно-болезненной точке неимущего и скудного горного края нищета и убожество проявлялись во всей своей неприкрытой очевидности, и человек, остановленный непреодолимым превосходством стихии, посрамленный в своей немощи, должен был убедиться воочию в собственной и всеобщей беспомощности и отсталости.

Все это отозвалось в нем ощущением почти физической муки, которое осталось в мальчике с того ноябрьского дня и никогда впоследствии его совсем не покидало, хотя вскоре его судьба переменилась, так же, как изменились его вера, имя и отечество.

Шта је било даље од тога дечака у сепету то казују све историје на свима језицима, и то се боље зна у широком свету него овде код нас. С временом он је постао млад и храбар силахдар на султановом двору, па капудан-паша, па царски зет, војсковођа и државник светскога гласа, Мехмедпаша Соколи, који је на три континента водио већином победоносне ратове, проширио границе Турске Царевине, осигурао је споља, и добром управом учврстио изнутра. За тих шездесет и неколико година служио је три султана, доживео и у добру и у злу што само ретки и одабрани доживљују, и уздигао се на нама непознате висине моћи и власти, где само мало њих долази и остаје.

Тај нови човек, који је настао у туђем свету, где ни мишљу не можемо да га пратимо, морао је да заборави све што је оставио у крају из којег су га некад одвели. Заборавио је несумњиво и прелаз на Дрини код Вишеграда; пуну обалу на којој путници дршћу од студени и неизвесности, спору, црвоточну скелу, чудовишног скелецију и гладне вране изнад мутне воде. Али оно осећање нелагодности које је остало од свега тога заједно није никад потпуно нестало. Напротив, са годинама и са старашћу јављало се све чешће: увек иста црна пруга која мине грудима и пресече их нарочитим, добро познатим болом из детињства, који се јасно разликује од свих мука и болова што их је доцније живот доносио. Склопљених очију везир би тада чекао да црно сечиво прође и бол умине. У једном од таквих тренутака, он је дошао на мисао да би се ослободио те нелагодности кад би збрисао ону скелу на далекој Дрини, код које се беда и свака незгода купе и таложу без престанка, тиме што би премостио стрме обале и злу воду међу њима, саставио два краја друма који је ту прекинут, и тако заувек и сигурно везао Босну са Истоком, место свога порекла са местима свога живота.

Тако је он био први који је у једном тренутку, иза склопљених очних капака угледао чврсту и витку силуету великог каменитог моста који треба на том месту да настане.

Что было дальше с тем мальчиком из переметной корзины, повествуют истории на всех языках, и в широком мире знают об этом больше, чем у нас. Со временем он, молодой и храбрый, стал хранителем оружия при дворе султана, а потом адмиралом флота, капудан-пашой и, наконец, царским зятем, полководцем и государственным деятелем, известным во всем мире Мехмед-пашой Соколи, который на трех континентах вел почти всегда победоносные войны, расширил границы Турецкой империи, обезопасил их извне и мудрым правлением укрепил изнутри. За шестьдесят с небольшим лет своей деятельности Мехмед-паша служил при дворе трех султанов и, вкусив и в радости и в горе то, что дано изведать редким избранным, вознесся на невиданные вершины могущества и власти, на которых мало кто, достигнув их, мог удержаться. Этот человек, как бы вновь рожденный на чужбине, куда мы даже мысленно не можем последовать за ним, должен был забыть все, что он оставил в том краю, откуда некогда его увезли. Забыл он, несомненно, и переправу через Дрину у Вишеграда, пустынный берег и путников, дрожащих от стужи и неизвестности, громоздкий, источенный червями паром, страшного паромщика и крики голодных ворон над мутной водой. Но ощущение физической боли, вызванное всеми теми впечатлениями, никогда его не покидало. Наоборот, с годами, к старости, оно все чаще напоминало о себе знакомой с детства болью, столь отличной от всех прочих телесных страданий и недугов, припасенных ему жизнью под конец: черное острие пронзало его грудь, рассекая ее пополам. Закрыв глаза, визирь тогда покорно ждал, когда минует черная пронзающая мука и боль утихнет. В одно из таких мгновений ему пришла в голову мысль, что он бы мог избавиться от страшной муки, навсегда разделившись с паромом на далекой Дрине, воплощением бедствий и мрака, если бы перекинул мост над злой рекой, соединив крутые ее берега и концы разорванной дороги и прочными узами связав навсегда с Востоком Боснию – край, откуда он происходил, с краем, где он теперь жил. Так в этот миг визирю первому сквозь смеженные веки представился четкий и стройный силуэт большого каменного моста, который должен был быть здесь возведен.

Још исте године отпочела је, по везирином наређењу и о његовом трошку, градња великог моста на Дрини. Она је трајала пет година. То је морало бити изузетно живо и важно доба за касабу и цео крај, пуно промена, ситних и крупних догађаја. Али, за чудо, у касабџији, која је столећима памтила и препричавала свакојаке догађаје, и такве који су само у посредној вези са мостом, није сачувано много појединости о извођењу самих радова на мосту.

В тот же год по приказу визиря и на его деньги было начато строительство большого моста на Дрине. Оно продолжалось пять лет. Эти годы должны были составить необычайно важную и бурную эпоху в жизни города и всей округи, полную переменами и событиями разного значения. Но, как это ни странно, город, столетиями помнивший и пересказывавший разные ничтожные события, в том числе и некоторые, отдаленно связанные с возведением моста, сохранил в своей памяти совсем немного подробностей о самих работах на строительстве дринского моста.

Народ памти и препричава оно што може да схвати и што успе да претвори у легенду. Све остало пролази мимо њега без дубљег трага, са неом равнодушношћу безимених природних појава, не дира његову машту и не остаје у његовом сећању. Ово мучно и дуго зидање било је за њега туђи рад о туђем трошку. Тек кад је као плод тога напора искрснуо велики мост, људи су почели да се сећају појединости и да постанак стварног, вешто зиданог и трајног моста ките маштарским причама које су опет они умели вешто да граде и дуго да памте.

Народ запоминает и пересказывает все то, что может осознать, и то, что можно превратить в легенду. Все остальное бесследно проходит мимо, не задевая его воображения и оставляя безучастным, как отвлеченные явления природы. Мучительное и многолетнее строительство дринского моста было для народа чужой печалью и чужой казней. И только после того, как мост – плод напряженных усилий – воочию повис над рекой, народ стал вспоминать подробности возведения этого прекрасного и прочного творения из камня и его реальную историю разукрашивать фантастическим вымыслом, в чем он был большой искусник и что так надолго запоминал.